

Світлана Москаленко,
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри економічної політики НАДУ
Наталія Криштоф,
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри економічної політики НАДУ

Роль держави щодо створення умов для розвитку економіки України: соціогуманітарний вимір

У статті визначено ключові засади діяльності держави щодо створення умов для розвитку економіки України в соціогуманітарній системі координат виходячи з імперативу постіндустріальних перетворень.

Ключові слова: державне регулювання, розвиток економіки, людина, соціогуманітарна сфера, пріоритети.

The article outlines the key principles of state measures to create conditions for the development of economy of Ukraine in the context of social and humanitarian problems based on the imperative of post-industrial transformation.

Key words: government regulation, economic development, people, social and humanitarian area, priorities.

Постановка проблеми. Сучасні інтеграційні тенденції у поєднанні із загостренням глобальної конкуренції, яке охоплює не тільки товарні ринки, а й ринки капіталів, технологій і робочої сили, наближення економіки України до світових та європейських господарських процесів передбачають здійснення масштабних структурних перетворень, прискорення інституційних змін, проведення економічної політики, спрямованої на раціоналізацію господарських процесів. Це підвищує вимоги до конкурентоспроможності української економіки, її здатності до інноваційно-інвестиційного оновлення. У цьому контексті актуалізується проблема ролі держави в зазначених процесах. При цьому суперечності, що існували на різних історичних етапах (які стосуються, передусім, соціогуманітарних аспектів), є певною засторогою при обґрунтуванні практичної моделі та наданні конкретних

рекомендацій, придатних до застосування в державно-управлінській практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим підґрунтям для досліджень у цій царині є численні напрацювання вітчизняних та зарубіжних економістів, юристів, політологів, а також фахівців з державного управління. Так, автори навчально-наукового видання "Реформування державної політики в Україні: теоретико-методологічні засади дослідження та впровадження" констатують: "Результати трансформації посттоталітарного суспільства виявилися багато в чому протилежними первісним задумам. Більше того, у деяких сферах суспільного життя спостерігається регрес. Зокрема, це стосується консервації бідності, зміцнення корупції, несприйняття економікою інновацій" [1, с. 320]. Варто додати, що з того часу, як Україна стала на шлях побудови незалежної держави, не раз робилися спроби розпочати важливі реформи. Але, на жаль, переважна більшість з них і досі не доведена до логічного завершення. Не сформовані повноцінні інститути відкритого ринку, не побудована така, що відповідає ринковим умовам, система соціального захисту і гарантій, не створені надійні політичні умови для забезпечення сталого розвитку суспільства і економіки.

Не можна не погодитися також і з твердженням І.Розпутенка: "Все очевиднішим стає, що державне управління не забезпечує національних (українських) інтересів, бо нема позитивного впливу на процеси у сферах: економіки, політики, культури, демографії, міграції тощо... Держава не контролює, самоосувається, працює сама на себе, на самозбереження власних структур, імітуючи ефективність власної роботи. Це головний фактор системної кризи" [2, с. 144].

С. Ісаєва убачає фундаментальну причину кризи в "прагненні низки теоретиків і політичних діячів максимально применшити роль держави в економічному житті сучасного суспільства" [3]. На наше переконання, попри очевидні схематизм і спрощеність наведеного вислову, автор усе ж має рацію, хоч і викладає свою думку дещо категорично.

Заслугує на увагу в контексті нашого дослідження думка П.Савченка: "Глобальна економічна криза по-новому поставила питання про роль і місце людини як суб'єкта економіки і суспільства. Криза підірвала довіру людини до держави. Криза довіри людини - це криза, що за своєю значущістю не поступається кризі перевиробництва товарів і послуг" [4]. Ми поділяємо позицію автора стосовно того, що криза довіри є кризою інститутів державної влади та соціально-економічної політики держави. Вона проявляється на багатьох рівнях - держави, регіонів, місцевих громад, корпорацій, домашніх господарств. Відновлення довіри людини потребує тривалого часу і значних інвестицій у вдосконалення інститутів держави.

Значним внеском у розробку проблеми оптимізації взаємодії держави і людини є дослідження російських учених Р.Грінберга і А.Рубінштейна, викладені в їх концепції економічної соціодинаміки, одним із напрямів якої є розгляд умов економічного зростання на основі інновацій [5]. Ідеться про мультиплікатор економічного зростання, що включає три компоненти: творчу енергію індивідів, інституційне середовище та державну активність.

Водночас науковці зазначають, що негативні тенденції, які й досі спостерігаються в механізмах діяльності органів державної влади й управління в Україні, значною мірою пов'язані з недостатньою увагою і низьким рівнем упровадження в практику державно-управлінської діяльності її соціально-ціннісних параметрів [1, с. 132], що, у свою чергу, спонукає дослідити під новим кутом зору питання ролі держави в економічних перетвореннях.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як бачимо, сучасна державно-управлінська практика вимагає посиленої уваги науковців до складних і неоднозначних процесів соціально-економічного розвитку в контексті соціогуманітарної проблематики, створення державою відповідних умов для економічного зростання з урахуванням гуманітарних пріоритетів.

З огляду на зазначене *метою статті* є визначення ключових засад діяльності держави щодо створення умов для розвитку економіки України в соціогуманітарній системі

координат виходячи з імперативу постіндустріальних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Нині більшість фахівців цілком обгрунтовано вважає, що основною рушійною силою сучасного цивілізаційного процесу є гуманітарні чинники - освіта, здоров'я, кваліфікація, інтелектуальність, мобільність, особистісні якості, цінності, світоглядна система, моральний профіль людини і громадянина [6].

Необхідність швидкого економічного зростання в умовах скорочення чисельності населення потребує покращення умов і посилення стимулів формування трудового потенціалу та максимально ефективного його використання. Основним напрямом політики, спрямованої на досягнення зазначеної мети, є розширення меж економічної активності і створення можливостей максимально великій частині населення брати участь в економічній діяльності, забезпечення гідних умов праці, сприяння набуттю високого рівня освіти та кваліфікації, підтримка здоров'я нації. І роль держави тут аж ніяк не можна применшувати, адже "державна - соціальний інститут і сукупність соціальних організацій, що здійснюють управління суспільством, його захист і розподіл суспільних ресурсів" [7, с. 654].

У сучасних умовах значно посилюється потреба в удосконаленні інституціональних механізмів державного регулювання і в цілому суспільної регуляції виходячи з імперативу постіндустріальних перетворень. Можна стверджувати, що тільки застосування відомих кредитних і фінансових механізмів стимулювання і дестимулювання недостатньо: "Критичного значення набуває також налагодження механізмів державного замовлення, приватно-державного партнерства, контролю діяльності корпорацій з боку як держави, так і громадських організацій" [8]. При цьому результативність економічних перетворень значною мірою залежить від адекватного завданням побудови інноваційного суспільства вибору моделі подальшого економічного розвитку.

А сам розвиток слід розглядати як "необоротну, спрямовану, закономірну зміну впорядкованих станів соціальної системи, що забезпечується наявністю в ній самоорганізаційної

спроможності розвитку внаслідок досягнення критично достатньої інтеграції ідей, технологій, ресурсів, менеджменту та виконання" [9, с. 32].

З-поміж ключових детермінант державного регулювання економічного розвитку у контексті нашого дослідження варто виокремити:

- неможливість ефективної економіки поза визначеністю і цілісністю її територіального та соціогуманітарного простору, що забезпечується саме державою;

- пріоритет держави у визначенні загальнонаціональних цілей;

- узгодження економічних інтересів у межах усієї країни. Якщо система балансу інтересів підпорядковується економічно-політичним цілям окремої бізнесової групи, це призведе до соціальних потрясінь і, зрештою, до кризи держави.

Загальновідомо, принципи приватної ініціативи і вигоди, що діють в економіці, принципи конкурентної боротьби, стихійної самоорганізації не забезпечують такої ефективної організації, яка б не вимагала додаткового коригування. Більше того, абсолютизація самодостатності ринкових перетворень на практиці призвела до здійснення реформ за рахунок гуманітарної сфери [10, с. 28]. Економічний розрахунок може працювати як на суспільне благо, так і проти нього, породжувати протилежні тенденції, при цьому не завжди їх урівноважуючи. Регулювання ж, навпаки, здатне надати економіці можливості ефективної реалізації, а отже, досягти поступу в соціогуманітарній сфері.

До "нових правил гри", розроблених державою поряд з традиційними, які полегшують становлення і розвиток ефективного господарювання, в нових умовах відповідно до завдань трансформаційного характеру належать: нові інституції фінансового сектору економіки, інфраструктура ринків, підтримка конкуренції та вільного ціноутворення, цивілізованих відносин між суб'єктами ринку, розвиток підприємництва тощо. Економічний успіх залежить від мудрості держави, яка регулює його розвиток в усіх вищезазначених напрямках. Можна вважати аксіомою тезу, що саме держава повинна взяти на себе відповідальність за стан і рівень економічного прогресу країни та

визначати роль бізнесу в цьому процесі [11]. З огляду на зазначене не втрачає актуальності проблема вибору методів державного регулювання економіки.

Однією з основних функцій держави в ринковій економіці є перерозподіл доходів задля вирішення соціальних питань. В ідеалі перерозподіл має базуватися на заходах, що не повинні підривати ефективну власність, але в реальному житті він призводить до конкурентного взаємозв'язку соціальної справедливості (рівності) та ефективності. Співвідношення між рівністю та ефективністю одне з центральних дискусійних питань державної політики в соціогуманітарній системі координат. Держава бере на себе функцію регулювання конкурентного ринку із загальною метою забезпечити стабільність виробництва та пом'якшити його циклічність. Вона покликана забезпечувати сприятливі зовнішні умови для економічного зростання. "Умови - середовище, в якому перебувають системи й без якого вони не можуть існувати" [7, с. 680]. Соціогуманітарний компонент є вирішальною складовою діяльності держави будь-якого суспільства, тому для забезпечення високої результативності регулюючої діяльності держави в економічній сфері необхідне врахування цього чинника. Як приклад: держава запроваджує частковий перерозподіл прибутків на користь бідних, а також сприяє формуванню середнього класу за допомогою прогресивного оподаткування. Реалізуються різні соціальні програми, що знижує соціальне напруження в суспільстві.

"Характерною ознакою організації людського життя в умовах його глобалізації, посилення змінності й конкурентоспроможності, утвердження науково-інноваційного типу прогресу стає підвищення ролі інтелектуальної діяльності, формування і затребуваність людини дослідницько-інноваційного типу" [12, с. 209].

Людина є водночас суб'єктом, метою і засобом розвитку цивілізації. Як суб'єкт економіки людина формується і розвивається в системі ринкових відносин (поділ праці, товарний обмін, прибуток, конкуренція, монополія тощо), де домінує егоїстичний інтерес людини. Людський капітал включає такі складові: вітальний капітал (характеризує здоров'я людини),

інтелектуальний капітал (характеризує творчий потенціал людини як працівника), духовний капітал (характеризує людину як носія культури і моральності). Людина як суб'єкт суспільства є учасником комунікативних відносин (сім'ї, певної демографічної, професійної, соціальної групи, етнічної та релігійної належності, політичної діяльності, громадської організації тощо) [4]. Як учасник комунікативних відносин людина діє в системі суспільних інститутів - формальних і неформальних норм і правил поведінки, що включають правові, світоглядні та моральні установки.

Єдність зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку людини визначає її функції як суб'єкта економіки і суспільства. Ефективність програми антикризових заходів у будь-якій країні залежить від рівня довіри людей: "Суспільство має бачити, що реформи не пов'язуються із поширенням корупції і збагаченням вузького кола владної еліти та наближених до неї за рахунок зубожіння населення" [1, с. 321].

Суспільство буде готове взяти активну участь у реалізації загальнонаціонального модернізаційного проекту лише в тому разі, якщо держава, з одного боку, в повному обсязі виконуватиме функції захисту (соціальні і правові гарантії, забезпечення безпеки і стабільності життєвих умов), а з другого - активно керуватиме розвитком. Поки інститути влади залишаються здебільшого репресивними, а головною місією держави є дистрибуція ресурсів, суспільство не буде зацікавленим стати партнером органів управління [6].

Ключовою умовою для реалізації економічних реформ є створення широкої соціальної й політичної бази підтримки, формування стимулів і мотивації для розширення й поглиблення соціальної бази реформ. З цією метою необхідно забезпечити прозорість і публічність у формуванні механізму управління соціальними витратами при проведенні економічних реформ.

Висновки. Попри поширення методів ринкової саморегуляції, якою хоч би високою була частка приватного сектору в економіці, держава, змінивши в процесі еволюції свої функції у системі економічного управління, не стала і не повинна стати другорядним чинником соціально-економічної динаміки.

Мінімізація ролі держави на початку ринкових перетворень в Україні, непослідовність, суперечливість, поверховість дій держави з реформування господарської системи в подальшому, недостатня концептуальна визначеність не лише механізмів, а й самої ідеї ролі держави в трансформаційних перетвореннях стали серйозною загрозою національній безпеці в економічній, соціальній та гуманітарній сферах.

У постіндустріальній, інформаційній економіці зростає роль знань, науки, інтелектуальної власності, культури, суспільної свідомості. Ключовою ланкою стає людина як суб'єкт економіки і суспільства. Відтак на тлі системних зрушень світового політико-економічного і суспільно-гуманітарного порядку, пов'язаних зі стрімким формуванням глобальної економіки і суспільства знань, практика ігнорування соціогуманітарних пріоритетів при формуванні й реалізації державної політики в економічній сфері створює для України ризик потрапити до класу так званих "держав, які не відбулися" (failed states).

Нагальною необхідністю є здійснення науково обґрунтованої, системної реформи соціогуманітарної сфери, окремі складові якої мають бути узгоджені за наслідками, фінансовими ресурсами, у часі і просторі та з економічними трансформаціями, що передбачають перехід від переважно експортно-сировинного до інвестиційно-інноваційного типу економічного розвитку, нарощування конкурентного потенціалу української економіки за рахунок національних переваг в науці, освіті та високих технологіях.

Об'єктом стимулюючої політики держави повинен стати громадянин, який прагне розвивати здібності і нарощувати свій продуктивний потенціал, бути так званим "агентом розвитку". Передусім це стосується молоді, працівників, зайнятих у сферах розвитку - освіті, науці, малому бізнесі. Основними інструментами-стимулами мають стати: податкові; іпотечні; кредитні; грантові. Створення чітких і зрозумілих "правил гри" для всіх учасників соціально-економічного життя є загальною базою для досягнення цілей соціально-економічного розвитку.

Напрями подальших досліджень. Проблематика економічного та соціогуманітарного розвитку, їх взаємозалежності потребує подальшої розробки теоретичного підґрунтя, схем, що узагальнюють практику взаємодії державного, бізнесового та громадського секторів у цій царині, критичного осмислення на основі сучасних тенденцій традиційних уявлень про напрями трансформації ролі держави в економічних процесах.

Список використаних джерел

1. Реформування державної політики в Україні: теоретикометодологічні засади дослідження та впровадження : навч. посіб. / авт. кол. : В. А. Ребкало (кер.) [та ін.]; за заг. ред. В. В. Тертички, В. А. Шахова. - К. ; Львів : НАДУ, 2012. - 352 с.

2. *Розпутенко І. В.* До питання про ідеологію державного управління в Україні / І. В. Розпутенко // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. - 2011. - Вип. 2. - С. 136-145.

3. *Исаева С. А.* Роль государства в трансформации экономических отношений [Электронный ресурс] / С. А. Исаева // Проблемы современной экономики. - 2009. - № 3 (31). - Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2688>

4. *Савченко П. В.* Двойственная природа человека: человек как субъект экономики и общества [Электронный ресурс] / П. В. Савченко, Н. М. Федорова // Проблемы современной экономики. - 2009. № 2 (30). - Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2606>

5. *Гринберг Р. С.* Основания смешанной экономики. Экономическая социодинамика / Р. С. Гринберг, А. Я. Рубинштейн. - М. : Ин-т экономики РАН, 2008. - 482 с.

6. Україна-2015: Національна стратегія розвитку [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://do.gendocs.ru/docs/index-23631.html>

7. *Сурмін Ю. П.* Соціологія управління : підручник / Ю. П. Сурмін, І. П. Бідзюра. - К. : Освіта України, 2012. - 688 с.

8. *Мартинов А. В.* Новые приоритеты трансформации российской экономики и государственная политика

[Электронный ресурс] / А. В. Мартынов // Проблемы современной экономики. 2013. - № 1 (45). - Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=4417>

9. Бакуменко В. Фактор самоорганизационной способности развития и подходы к его учету в процессе публичного управления / Валерий Бакуменко, Ольга Червякова // Публіч. упр. - 2013. № 1. - С. 26-36.

10. Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / [авт. кол. : В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, Е. М. Лібанова та ін.] ; за заг. ред. В. П. Трощинського, В. А. Скуратівського : у 2 ч. - К. : НАДУ, 2010. - Ч. 2. - 244 с.

11. Мельник П. В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці / [Електронний ресурс] / П. В. Мельник. - Ірпінь : Акад. держ. податк. служби України, 2001. - 362 с. - Режим доступу : <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/book-652.htm>

12. Реформування освіти в Україні: державно-управлінський аспект / Н. Г. Протасова, В. І. Луговий, Ю. О. Молчанова та ін. ; за заг. ред. Н. Г. Протасової. - К. ; Львів : НАДУ, 2012. - 456 с.